

„REGIMUL DE RELEVANȚĂ” ȘI SITUAȚIA ISTORIILOR LITERATURII DE DUPĂ 1990

Dezbaterile despre modificările canonice sunt relativ recente în cultura română. Înainte de 1990 nu s-a vorbit aproape deloc despre canon, întrucât o asemenea dezbatere ar fi ridicat probleme de ideologie care ar fi fost, cu siguranță, supuse cenzurii. Astfel încât, deși revizuirii canonice au avut loc (de la canonul ideologic al anilor '50 până la canonul estetic al anilor '60-'70), nu s-au menționat niciodată deschis principiile care au stat la baza lor. Faptul e de înțeles: punerea sub semnul întrebării a canonului ar fi reprezentat un pericol direct la adresa ideologiei oficiale. De aceea, critica și istoria literară a preferat să opereze tacit cu modificări ale canonului, fără să pună în discuție aspectul revoluționar sau măcar inovator al acestora. Era normal, așadar, ca după 1990 să se vorbească insistent despre „revizuirii”, cu atât mai mult cu cât, eliberat de ideologia oficială, statutul literaturii române se modificase. Pe de o parte, o serie de teorii, concepte sau instrumente literare considerate tabu au reintrat în circuitul ideilor critice. Pe de altă parte, s-a lărgit însuși domeniul literaturii, care a început să înglobeze scriitori de exil, scriitori de extremă dreaptă, dar și literatura Republicii Moldova. În plus, s-a pus în discuție, imediat după instaurarea principiilor democratice, caracterul etic al literaturii, retrăgându-li-se din merite scriitorilor care au pactizat cu regimul comunist. Toate aceste fenomene reprezintă adevărate provocări pentru istoriografia românească, care își așteptau concretizarea în istorii literare și în sinteze noi.

La o privire mai atentă asupra istoriilor literare integrale (sau cu ambiții de sinteză), e ușor de constatat că nici una dintre revizuirile canonice promise în prima parte a anilor '90 nu are loc. Unul dintre motivele acestei reticențe față de modificarea canonului ține de faptul că semnatarii acestor metanarațiuni sunt cei care au consacrat valorile literaturii române și înainte de 1990. În decursul ultimelor două decenii și jumătate au apărut, în literatura română, o serie de istorii literare, fie că e vorba de panoramări totalizatoare sau doar de volume cu intenție panoramică: *Istoria literaturii române* (1990) de Ion Negoitescu, *Istoria literaturii române de azi pe mâine* (2001) de Marian Popa, *Istoria literaturii române contemporane (1941–2000)* (2005) de Alex. Ștefănescu, *Istoria critică a literaturii române* (2008) de Nicolae Manolescu, *Iluziile literaturii române* de Eugen Negrici (2008) și *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române* (2011) de Mihai Zamfir.

E drept că cel puțin două dintre ele se descalifică din start: cartea lui Marian Popa, documentată foarte acribios, a fost contestată din cauza premisei că orice istorie a literaturii române ar trebui să încorporeze documente ale Securității. Redactată în întregime din Germania, unde autorul s-a autoexilat, cartea pleacă de la ipoteza (justă, în fond) că, începând din 1944, literatura română a devenit un produs prin excelență politizat:

Caietele Sextil Pușcariu, II, 2015, Cluj-Napoca, p. 588–594

„Din cele abia arătate, se va înțelege de ce această *Istorie* acordă un spațiu așa de mare circumstanțelor ideopolitice interne și externe, faptelor economice, biologice, sociologice și culturale. Acest interes va fi excesiv numai pentru cei ce ignoră că literatura postbelică locală este un produs politizat, pentru politic, din politic, provenit dintr-o politică individuală sau grupală de contestație a politicului oficial” (Popa 2009, p. VI).

De aici până la ideea că o istorie a literaturii române contemporane nu poate exclude documentele Securității nu mai e decât un pas, pe care Marian Popa și-l asumă deschis, inserând în istorie pasaje din propriile note informative. De cealaltă parte, *Istoria literaturii române contemporane (1941–2000)* a lui Alex. Ștefănescu poate fi eliminată din sfera referințelor creditabile din cauza caracterului jurnalistic al discursului – tomului îi lipsesc notele bibliografice, iar trimiterile la volume sunt extrem de vagi – și a naturii capricioase a judecăților de valoare. Literatura ca joc de societate, în care personalitățile scriitoricești se edifică prin confruntarea cu imaginea contemporanilor despre ele, reprezintă tema privilegiată a cărții – suplinind cel mai adesea analiza pe text și expunerea sintetică.

E evident că, prin arbitrariul opțiunilor ideologice și estetice, istoriile literare menționate mai sus nu reușesc să provoace modificări canonice ale literaturii române. În schimb, celelalte volume merită luate în seamă. *Istoria literaturii române* a lui Ion Negoitescu, proiectată încă din anii '60, își propune să elimine cu totul *parti-pris*-urile externe ale unei istorii literare (trimiterile la context sunt reduse la minim), vizând o istorie puristă, imanentă, preocupată exclusiv de valoarea estetică a operelor. „Criteriul estetic rămâne așadar o permanență inviolabilă în demersul meu, însă prin intermediul estetic eu m-am străduit să văd mai departe, mai adânc” (Negoitescu 1991, p. 9), aceasta e premisa de la care pornește criticul. Nu mai puțin evidentă e această opțiune puristă în *Istoriile* lui Nicolae Manolescu și Mihai Zamfir. Primul elaborează o istorie a literaturii pornind de la „estetica receptării” fundamentată de Gadamer și Jauss (în care obiectivitatea valorilor să fie înlocuită de „orizontul de așteptare” consacrat de tradiție), în timp ce al doilea concepe o istorie stilistică a literaturii române – în care predilecțiile lingvistice și mutațiile formale ale scriitorilor devin criteriu central.

Noutatea de concepție a volumului manolescian, sintagma de „istorie critică”, ancorează demersul în estetica receptării. Nicolae Manolescu valorifică viziunea lui Gadamer și Jauss conform căroră orice judecată de gust e mediată cultural, reproșând în același timp istoriilor lui E. Lovinescu și G. Călinescu absența reflecției metacritice:

„Acesta este cel de al doilea înțeles acceptabil pe care-l putem da istoriei critice la două mâini: ea comportă o (re)valorizare și o (re)interpretare permanentă a fiecărui text și a literaturii în întregul ei, ca interglosare infinită” (Manolescu 2008, p. 13).

În ce privește însă canonul propriu-zis, istoricul literar urmează ordinea și valorile impuse deja de Călinescu. El se rezumă la a corecta canonul predecesorului prin reevaluări îndeplinite deja de critica postbelică. Un minus considerabil pentru o istorie „critică” constă în ignorarea totală a contextelor ideologice a operelor. Nicolae

Manolescu nu acordă atenție grupărilor și curentelor decât tangențial. Cele mai acute deficiențe ale *Istoriei critice* sunt de regăsit în capitolele despre literatura contemporană, cea pe care criticul o consacrase în calitate de cronicar literar. Lipsa criteriilor de evaluare și a viziunii unitare asupra literaturii postbelice, omisiunile și erorile factuale fac ca acel canon impus de Manolescu să devină necreditabil. Deși prefața propunea o abordare teoretică trecută prin filtrul lui Gadamer sau Jauss, conținutul propriu-zis al *Istoriei* dezvăluia mai degrabă un critic autarhic, pus pe judecăți apodictice în defavoarea dialogului cu istoria.

Volumul lui Mihai Zamfir, *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*, apărut în 2011–2012 (revăzut și adăugit deja la a doua ediție), nu face decât să-și asume cu serenitate aceeași perspectivă „puristă”, gata să pună între paranteze mai bine de un secol de receptare. E drept că, pe de o parte, *Istoria* lui Zamfir n-are proporțiile și mizele *Istoriei* manolesciene, din moment ce optează pentru o formulă abreviată și se încheie, în acest prim volum, cu poezii simbolști. Miza teoretică a cărții lui Zamfir nu e atât de fastidioasă ca cea a colegului de generație, din moment ce premisele ei pot fi reduse la intenția de a scrie o istorie stilistică a literaturii române. Prin „stil”, Mihai Zamfir nu vizează însă vreo paradigmă teoretică, ci accepțiunea de bun-simț a „particularității” sau „specificității” unui scriitor. Sintagma de „istorie stilistică” a literaturii române devine complet inutilă, iar orizontul teoretic al cărții nu-l depășește pe cel călinescian: acela de a redacta „o sinteză epică” în care gustul istoricului (suveran, fără apelul la ajutoare metacritice) să facă ordine printre operele valabile estetic. Că, în fond, istoricul literar se încrede doar în propria subiectivitate, în cea mai pură descendență călinesciană, reiese din mărturisirea că

„galeria mea de portrete s-a transformat într-un fel de roman (postmodern, firește!) având 39 de personaje principale și sumedenie de personaje secundare. Cititorul să ia cartea de față drept ceea ce până la urmă este – o vastă ficțiune. Și îi urez lectură plăcută” (Zamfir 2012, p. 6).

Așadar, de la G. Călinescu la M. Zamfir nu orizontul teoretic al istoriei literare s-a modificat, ci tipul de narațiune: de la epopee la romanul postmodern.

Câteva concluzii se impun în urma acestei scurte panorame a celor mai importante istorii literare cu ambiții totalizatoare din ultimele decenii. Cea mai evidentă e aceea că există o tot mai mare discrepanță între nevoia de regândire a canonului literaturii române și discursul teoretic pus în joc de aceste istorii. Chiar când își propun altceva, cărțile menționate mai sus rămân prizonierele unui discurs autarhic despre literatură, centrat asupra valorilor imanente și asupra fetei autonome estetice. De aceea, canonul rămâne prin excelență unul extrem de restrâns, suprapunându-se aproape fără rest cu cel consacrat înainte de 1990. Noile probleme ale literaturii (de la contextualizările politice până la problema scriitorilor din exil sau la înglobarea fenomenelor de consum) rămân străine istoriilor literare de după 1990. Așadar, dacă canonul literaturii române rămâne conservator și limitat e pentru că stadiul disciplinelor literare a rămas încă tributary unei paradigme vechi.

Pe de altă parte, modificările canonice nu trebuie căutate neapărat doar în istoriile totalizatoare, ci și în monografiile sau sintezele literare apărute după 1990, majoritatea semnate de cea mai recentă generație de critici. Perspectiva lor e diferită tocmai pentru că circumstanțele de producere și de discutare a literaturii române s-au modificat radical după 1990. Frontul comun sub umbrela „autonomiei esteticului”, întreținută polemic timp de mai bine de trei decenii, nu mai are niciun sens în contextul literar de azi.

Un scurt inventar al volumelor tinerilor critici (deși nu doar ei au participat la acest fenomen) demonstrează că ultimele două decenii și jumătate au echivalat cu repunerea pe tapet a unor probleme imposibil de invocat chiar și sub un regim care mai destrângea uneori șuruburile cenzurii: opțiunile ideologice ale avangardei și problematizările identitare avute în vedere de aceasta, în volumul lui Paul Cernat, *Avangarda românească și complexul periferiei* (2007); sinuozitățile scriiturii lui G. Călinescu, aflată în permanență la mijlocul distanței dintre teoriile sale și cedările de pe teren (inclusiv politice), în cartea lui Andrei Terian, *G. Călinescu. A cincea esență* (2009); posibilitatea de a construi un anti-canon feminin al literaturii noastre interbelice, în volumul Biancăi Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate: proza feminină interbelică* (2011); calitatea de exponent al unei identități în mișcare și cea de reflector al unei perioade complexe din punct de vedere istoric a lui Mihai Sebastian (în Mihai Iovănel, *Evreul improbabil*, 2012); destinul unui scriitor autoexilat din naționalismul ceaușist, în volumul lui Claudiu Turcuș, *Estetica lui Norman Manea* (2012); capacitatea unui scriitor activ în timpul comunismului de a ilustra atât disidența, cât și obediența față de regim, în cartea recentă a lui George Neagoe despre Ștefan Augustin Doinaș, *Asul de pică* (2013). Exemplele pot continua. Fără a părăsi decisiv axa esteticului, atât de deplânsă de generația afirmată înainte de 1990, aria de problematizări este, dintr-odată, mult mai largă.

Trei sunt caracteristicile centrale care pot produce revizuirile canonice mult așteptate: (1) Insistența asupra contextului în dauna operei individuale e o consecință firească a blocării acestui tip de discurs aproape jumătate de deceniu. A vorbi deschis despre opțiunile politice sau identitare ale avangardiștilor, ale generației '77 sau ale scriitorilor sub comunism nu ține de preferințe, ci de necesitate. (2) Precedența metacriticii asupra criticii e explicabilă, pe de o parte, atât pe filieră externă (unde studiile teoretice și interdisciplinare au acaparat total câmpul studiilor literare), cât și pe filieră internă: unei generații '60 care pune literatura pe piedestal și mai plasa, încă, teoria la capitolul birocrație inutilă, era normal să i se contrapună acum o generație care favorizează reflecția asupra criticii. Un nou pozitivism, în consonanță cu achizițiile teoretice ale World-Systems Theory sau ale studiilor cantitative, nu e departe de utopia tinerilor critici. De aici și a treia deosebire față de generațiile anterioare: (3) încercarea de înscriere a fenomenelor literare românești într-un circuit internațional. Tot mai mulți critici actuali își pun nu doar problema orientării discursului lor către Occident, ci chiar a posibilității de a pătrunde efectiv

în sfera de referințe occidentale. Cartea lui Andrei Terian, *Critica de export* (2013), propune chiar un proiect concret în acest sens, din unghiul unei teorii sistemice: „Totuși, mai relevantă [...] mi s-ar părea o istorie a sistemului literar românesc, pe care să se grezeze apoi diversele epoci, curente, autori și opere” (Terian 2013, p. 300).

Chiar dacă deocamdată sunt fragmentare și acoperă doar o mică parte a problematicilor istoriei literaturii române, aceste noi modalități de abordare sunt în măsură să producă revizuirile canonice despre care s-a tot vorbit după 1990. Pe de altă parte, e adevărat că statutul canonului însuși s-a modificat în ultimele decenii. Din disciplină a Marilor Cărți ale umanității, el a devenit, odată cu poststructuralismul și cu studiile culturale, o convenție culturală strict contextualizată. Pentru a înțelege mutațiile prin care a trecut conceptul însuși de canon, mi se pare necesar apelul la un concept consacrat de Galin Tihanov într-un articol celebru despre originile est-europene ale teoriei literare. Prin „regime of relevance”, căci despre acest concept este vorba, Tihanov înțelege „the prevalent mode of literary consumption in a society at a particular time” (Tihanov 2004, p. 77). Istoria ideilor literare poate fi rescrisă ca istorie a încercărilor de conceptualizare a modificărilor regimului de relevanță al literaturii. Din punctul de vedere al lui Tihanov, au existat în cultura occidentală modernă trei regimuri de relevanță ale literaturii: primul, datând din secolul XVIII până la finalul secolului XIX, valorizează literatura pentru rolul ei în practica socială și politică. Al doilea, coincident cu epoca modernismului literar, se referă la un regim al relevanței care valorizează literatura pentru calitățile ei ca artă. Așa-numita civilizație post-modernă marchează

„the transition to a third regime of relevance, where increasingly literature is not recognized for its social and political weight, nor indeed for some presumed aesthetic uniqueness, but is rather evaluated in a more low-key regime of relevance for what it can provide in terms of practically useful experience or entertainment or therapy” (*ibidem*, p. 79).

Odată stabilită această tipologie, devine evident că, în calitate de „disciplină a Marilor Cărți”, canonul literar nu e un concept transistoric, ci mai degrabă unul contextual, atașat celui de-al doilea regim al relevanței: cel care operează cu un absolutism al valorilor estetice, legitimat de poziția autarhică a criticului literar și de o viziune cvasimistică asupra literarului. Dacă, în context occidental, acest regim al relevanței literaturii ca discurs autonom a dispărut odată cu emergența filozofiei scepticismului, în culturile est-europene el s-a menținut până la căderea blocului sovietic. În destule cazuri particulare, ca în acela al istoriografiei literare românești, el a supraviețuit chiar după ce discursul general asupra literaturii s-a modificat. Problema revizuirii canonului de după 1990 poate fi descrisă, astfel, ca o ciocnire (*clash*) dintre disciplina istoriografiei care a rămas tributară celui de-al doilea principiu al relevanței și situația „din teren”, reală, a literaturii, care ține de

cel de-al treilea principiu al relevanței. Cu toate că mai toți observatorii fenomenului au sesizat „procesul degradării încrederii în literatura pură”, ba chiar „decăderea vertiginoasă a discursului literar în societate” (Simuț 2004, p. 7), istoriile literare au continuat, după modelul interbelic, să perpetueze ideea de canon absolutist și purist. *Istoria* lui Călinescu, în care „the Grand Narrative is the unbroken national literary flow since remote and glorious origins” (Spiridon 2007, p. 393), rămâne un model de nezdruccinat și pentru istoriile literare postbelice.

Dacă am plecat de la postulatul că recente dezbateri despre canon nu pot fi înțelese în întreaga lor amplitudine fără a le pune în relație cu evoluția și stadiul criticii românești, devine evident că revizuirile canonice vor depinde, în perioada imediat următoare, de capacitatea disciplinelor umaniste de a se reinventa.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

- Manolescu 2008 = Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008.
- Negoïtescu 1991 = Ion Negoïtescu, *Istoria literaturii române, I (1800 – 1945)*, București, Editura Minerva, 1991.
- Popa 2009 = Marian Popa, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, vol. I–II. Versiune revizuită și augmentată, București, Editura Semne, 2009.
- Simuț 2004 = Ion Simuț, *Reabilitarea ficțiunii*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2004.
- Spiridon 2007 = Monica Spiridon, *The Career of Latecomers: Romanian Literary Histories*, în John Neubauer, Marcel Cornis-Pope (eds.), *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures, III. The Making and Remaking of Literary Institutions*, Amsterdam – Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2007.
- Ștefănescu 2005 = Alex. Ștefănescu, *Istoria literaturii române contemporane (1941–2000)*, București, Editura Mașina de Scris, 2005.
- Terian 2013 = Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2013.
- Tihanov 2004 = Galin Tihanov, *Why Did Modern Literary Theory Originate in Central and Eastern Europe? (And Why Is It Now Dead)?*, în „Common Knowledge”, Duke University Press, vol. 10, Winter 2004.
- Zamfir 2012 = Mihai Zamfir. *Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române*. Ediția a II-a, București, Polirom–Cartea Românească, 2012.

“THE REGIMES OF RELEVANCE” AND THE STATUS OF THE ROMANIAN LITERARY HISTORIES AFTER 1990

(Abstract)

There is an increasing disagreement between the need to reconsider the Romanian literature canon and the theoretical discourse approached by the post 1990 histories of literature. Most of them, authored by Ion Negoïtescu, Nicolae Manolescu or Mihai Zamfir, favor an autarchic discourse on literature, focused on immanent values and on the autonomy of the aesthetic. For this reason, the canon remains particularly restricted, and it overlaps almost exactly the canon established before 1990. The new problems of literature (from political contextualization to the problem of exiled

writers or to the integration of the consumption phenomena) continue to be foreign to the literary histories after 1990. The article tries to innovate the perspective on Romanian historiography by advancing Galin Tihanov' s concept of „regimes of relevance”.

Cuvinte-cheie: *postcomunism, istoria literaturii române, canon, „regim de relevanță”, teorie literară.*

Keywords: *postcommunist era, history of Romanian literature, canon, „regimes of relevance”, literary theory.*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
al3xgoldis@gmail.com*